

М-р Маријана Марковиќ

**КАРАКТЕРИСТИКИ НА
МОРАЛНОТО РАСУДУВАЊЕ
КАЈ СТУДЕНТИТЕ ВО
РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА**

АПСТРАКТ

Со цел емпириски да се проучи процесот на донесување морален суд кај морални дилеми со различна содржина, беше спроведено теренско истражување во периодот февруари-јуни 2007 година. Испитаници беа студенти од општествените науки, главно при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, на возраст од 20 до 27 години.

Моралното расудување во ова истражување се разгледува од аспект на когнитивно-развојната психологија на моралноста. За мерење на нивото на моралниот развој, во истражувањето е употребен инструмент кој содржи три морални дилеми, а е заснован врз *Когнитивно-структуралната теорија* на Колберг, според која моралниот развој се одвива низ шест стадиуми и три нивоа. Карактеристиките на моралното расу-

Marijana Markovic, M. Sci

**MORAL REASONING
CHARACTERISTICS
IN MACEDONIAN
STUDENTS**

ABSTRACT

In order to do an empirical research on the process of making moral judgments in diverse moral dilemmas, a field research has been conducted in the period of February through June 2007. The respondents chosen were social studies students, mainly from the Ss. Cyril and Methodius University, aged 20 through 27.

Moral reasoning is analyzed from an aspect of a cognitive developmental morality psychology. For measuring the level of moral development an instrument has been used which consists of three moral dilemmas and is based on the cognitive-structural theory by Kohlberg according to which moral development takes place in six stages and three levels. The moral reasoning characteristics were investigated in a sample of 210 students.

The research showed that regardless of the nature of the moral dilemma, the respondents made their judgments at the highest

дување беа испитувани кај пригоден примерок од 210 студенти.

Истражувањето покажа дека испитаниците, независно од содржината на моралната дилема, судат од највисокото ниво на морално расудување (постконвенционалното) ниво, со што емпириски беа потврдени постулатите на *Когнитивно-структуралната теорија* на Колберг.

Клучни зборови: морално расудување, морални дилеми

level of moral reasoning (the post conventional one) which empirically confirms the Kohlberg's cognitive-structural theory postulates.

Key words: moral reasoning, moral dilemmas

marijana@isppi.ukim.edu.mk

ПСИХОЛОШКИ КОНЦЕПТИ ЗА ЧОВЕКОВАТА МОРАЛНОСТ

Во психологијата можат да се издвојат четири глобални правци околу кои се градени концептите кои ја објаснуваат човековата моралност. Првиот правец е поврзан со објаснување на моралноста преку принципите на динамската психологија. Вториот правец е фокусиран околу идејата дека поведението може да се обликува преку механизмите на условување. Третиот правец истакнува дека човекот е примарно добар. Последниот, четвртиот, когнитивно-развојниот е ориентиран кон проучување на моралните развојни стадиуми. Психолошко-динамскиот приод во објаснувањето на човековата моралност акцентот го става врз емоциите, бихевиоризмот го истакнува обликувањето на поведението, хуманистите се повикуваат на човековиот разум, а когнитивистите го истакнуваат когнитивниот развој. Иако когнитивистите ја истакнуваат когницијата, сепак тие не негираат дека емоциите се релевантен фактор кој го условува моралниот развој.

Теориската рамка на ова истражување е заснована врз теориските постулати на когнитивно-развојниот пристап во психологијата, особено на *Когнитивно-структуралната теорија* на Лоренц Колберг (Lawrence Kohlberg).

Когнитивно-развојната теорија на Колберг има неколку клучни термини: *структурализам* (развојот на менталните операции се засновува врз когнитивните структури), *феноменализам* (персоналното однесување може да биде разбрано единствено во рамките на свесното искуство), *интеракционизам* (когнитивните структури се развиваат преку процес на интеракција на организмот со надворешната средина), и *когнитивни стадиуми*.

Концептот на Колберг, има неколку важни придонеси во психологијата на моралот (според Evans и Mc Candless, 1978). Имено, Колберг утврдил дека:

1. моралниот развој се состои од возрастно поврзани, последователни реорганизации на моралните ставови и моралното расудување;
2. главните аспекти на моралниот развој се културално универзални;
3. моралните принципи се набљудуваат како структури кои се развиваат преку социјална интеракција; и
4. мотивацијата за морално поведение е активирана од универзалната човечка грижа за прифаќање, адекватност, себевреднување и еднаквост со другите.

Влијанието на средината е детерминирано од генералниот квалитет на когнитивните и социјалните стимулации.

Пијажеовите три стадиуми¹, Колберг ги разработил и развил во три нивоа и шест стадиуми. Колберг утврдил постоење на три нивоа и шест стадиуми на моралниот развој.

Ова истражување се засновува врз теорискиот концепт на Колберг, според кој моралниот развој се одвива низ три нивоа, а секое ниво има два стадиума.

Децата на возраст до четири години се наоѓаат во предморално ниво. Децата на возраст од 4 до 10 години функционираат на ниво на **предконвенционално морално расудување**, при што моралот е базиран врз антиципираната награда (казна). Првиот стадиум од нивото еден е означен како **послушност и ориентација кон казна** (се почитуваат правилата за да се избегне казната). Акциите се проценуваат според нивната физичка природа, а не во однос на психолошкиот интерес. **Во текот на вториот стадиум**, стадиум на **наивната егоистичка ориентација**, децата ги проценуваат дејствата како добри или лоши според тоа дали им служат на личните цели. Детето ги почитува правилата само ако се во рамките на неговите интереси или потреби, притоа имајќи сознание дека и другите можат да го прават истото. Второто ниво, **нивото на конвенционален морал**, започнува од десеттата година, а го сочинуваат два стадиума. Третиот стадиум: „**добро момче - добро девојче**” подразбира **заемно интерперсонално очекување, интерперсонален конформитет**. На овој стадиум на моралниот развој, да се биде добар значи да се имаат добри намери и мотиви кон другите луѓе. Акциите се проценуваат според намерите. Присутен е конформизам кон стереотипите. Четвртиот стадиум е **стадиум на социјални системи**, при што индивидуалните релации се проценуваат во однос на местото во системот кое индивидуата го има. Третото ниво, **ниво на постконвенционален морал**, го сочинуваат двата стадиума што следат. **Петтиот стадиум е именуван како ориентација кон општествен договор**. Кога ќе се достигне овој стадиум, се станува свесен дека луѓето имаат различни вредности и ста-

1 Кај првиот стадиум, предморален, не постои разбирање на моралните правила. Овој стадиум соодветствува на возраст до четири години. Вториот стадиум, стадиум на хетерономен морал, соодветствува на возраст од пет до 9 години. За овој стадиум е карактеристично постоење на објективна одговорност, егоцентрично резонирање и иманентна правда. Третиот стадиум, стадиум на автономен морал, соодветствува на возраст над 10 години. За овој стадиум е својствено што постои чувството за реципроцитет и што се дава важност на мотивот кој бил причина за дејствието.

вови, како и дека повеќето правила и вредности се релативни за секоја група. **Шестиот стадиум е стадиум на ориентација кон универзалните етички принципи.** На ова ниво на моралниот развој се следат етичките принципи кои индивидуата сама одлучила да ги почитува. Според Колберг, сите индивидуи не го достигнуваат третото ниво на морален развој. Достигнувањето на третото ниво зависи од нивото на образование, когнитивниот и емотивниот развој.

Колберг го преферира когнитивно-развијниот модел на моралност. Спротивно од Пијаже, кој до теоретските согледувања дошол врз основа на природна опсервација на децата, моделот на Колберг произлегол од моралното расудување за хипотетски морални дилеми. Резултатите од истражувањата покажале дека со стандардните, хипотетски дилеми, се постигнува нешто повисоко ниво на морално судење отколку кога се суди за дилеми кои се случуваат во реалниот живот (Walker, 1987). Моралната дилема претставува хипотетска или реална животна ситуација во која постои конфликт на најмалку два морални принципа. Морален принцип е принцип на добро или лошо кој е прифатен од индивидуите или од социјалните групи. Моралниот принцип претставува констатција, процена за тоа што е морално добро, а што лошо, како и за тоа што треба или мора да се направи, или што не треба или не мора да се направи ([хтп://comp.uark.edu/~rlee/gmp/help.html](http://comp.uark.edu/~rlee/gmp/help.html)).

Во ова истражување се употребени морални дилеми со понудени аргументи, а секој аргумент соодветствува на еден од стадиумите на морално расудување според теоријата на Колберг. Инструментот содржи три морални дилеми. Секоја морална дилема е проследена со субјективна процена на тежината со која се донесува одлуката. Тежината на одлуката се запишува на скала од -3 до +3, каде -3 значи многу лесно се донесува одлуката, а +3 многу тешко. Секоја дилема има само два можни исхода. Испитаникот мора да избере само една од понудените две алтернативи - „да” или „не”. Откако испитаникот ќе го запише својот суд, тогаш, во зависност од одлуката, одговара на серијата понудени аргументи со кои треба да го образложи својот суд. На пример: доколу испитаникот одговори со „не” на „Дилемата на Маја”, тој одговара на алтернативите кои соодветствуваат на одговорот „Не, Маја не ги дава парите”.

Понудените аргументи ги рангира на скала од 1 до 6, каде што најважниот аргумент го обележува со 1, а најмалку важниот со 6. Прво место (и најважно) е 1, 2 е второ место итн. Одговорите се рангираат според важноста што ја има тврдењето за донесениот морален суд. Бројките од 1 до 6 се впишуваат во колоната “ранг,”. Инструментот е конструиран според принципот на двоетапност при донесувањето морален суд, каде *првиот чекор е донесување морален суд, а вториот аргументирање на судот.*

Конструираните морални дилеми кои се употребени во ова истражување се бихевиорални дилеми. Под „бихевиорална дилема” се подразбира сценарио каде што испитаникот мора да избере една од само двете понудени насоки на акција на главниот актер. Кај овие дилеми не постои трет избор и испитаникот нема време за преиспитување на сопствената одлука. Сценариото мора

да содржи морална дилема, односно мора да вклучува конфликт на најмалку два морални принципа.

Во истражувањето беа вклучени три дилеми: „Дилемата на Маја“; „Дилемата на Марко“; и дилемата „Воведување на верско образование. Сите три дилеми детално се објаснети во текстот што следи.

„Дилемата на Маја“ е морална дилема чија разрешница зависи од примената на основните морални принципи како што е „грижата за животот и здравјето на блиските“. Оваа дилема произлезе од работната група која броеше 40 студенти од втора година при Институтот по психологија (Филозофски факултет-Скопје), а беше реализирана во април 2007 година. Главен актер е Маја, девојка која заработила пари за да се запише на факултет, која има помала сестра и родители-стечајци. Сестрата на Маја доживува сообраќајка. Маја е ставена во ситуација да донесе одлука - дали да ги даде, или да не ги даде парите за операција на сестрата. Кај оваа морална дилема присутен е конфликт помеѓу следниве два морални принципа: 1. *грижа за човечкиот живот и здравје* и 2. *реализација на социјалните цели и интереси*.

„Дилемата на Марко“ е животната ситуација која има карактер на социјална конвенција². Како социјална конвенција кај посочената дилема се јавува вработување и поставување на раководни позиции според партиски клуч³.

Оваа дилема е резултат на анализата на повеќе дилеми кои произлегоа од работната група која броеше 40 студенти од втора година при Институтот по психологија (Филозофски факултет-Скопје), а беше реализирана во април 2007 година. Присутноста на оваа дилема (од вкупно приложени 40 морални дилеми 12 се однесуваа на воспоставување или прекин на работен однос поради партиска припадност, останатите дилеми се однесуваа на различни сегменти, како што се: партнерски релации, пријателство, односи во семејство, едукација и слично) упатува на заклучокот дека појавата која е застапена во дилемата е дел од секојдневното живеење. Во *Дилемата на Марко* се зборува за промена на партиската припадност со цел задржување на постоечките општествени позиции. Дека е ова општествено присутна и веќе прифатена појава упатуваат и месечните извештаи објавени во рамките на проектот “Ме-

2 Социјалните конвенции или социјалните норми се правила кои општеството ѝ ги наметнува на индивидуата. Социјалното санкционирање е компонента која ги раздвојува социјалните норми од другите социјални конструкции, како што се вредностите. Социјалните конвенции се мерила на однесување, развиени и утврдени од страна на определено општество. Се утврдуваат постепено, низ нејасни ситуации, во кои се изнаоѓаат типични решенија кои потоа стануваат норми. Со тек на времето, тие стануваат дел од свеста на поединецот и го претставуваат она што членовите на заедницата смеат или не смеат да го прават.

Конвенциите се бихевиорални униформности кои ги усогласуваат интеракциите на поединците во рамките на општествениот систем. Тие се симболички елементи на социјалната организираност, тие се арбитарни и релативни, променливи од општество до општество и во едно исто општество во различно време.

3 Оваа појава особено е забележлива при промена на власта („Медиумско огледало“ - проект на континуирано мониторирање на односот на медиумите кон владината политика, 2005-2007, www.nvoinfocentar.org.mk)

диумско огледало”⁴. Во ова дилема главен учесник е Марко, кој за да остане раководител во фирмата е ставен пред дилемата дали да ја смени партиската книшка, или не. Во оваа морална дилема присутен е конфликт помеѓу следниве два морални принципа: 1. *Лојалноста кон партијата на која се припаѓа и прифаќање на ставовите на партијата, и 2. Задржување на раководната позиција во фирмата.*

Третата дилема е „Воведување на верско образование во училиштата”. Еден од аспектите на општественото уредување е вклучен во оваа дилема. Под аспекти на општественото уредување се подразбираат мерки кои се преземаат за уредување на здравствениот систем, образованието, судскиот систем и слично. Оваа дилема содржи реална животна ситуација за која партиите во позиција и партиите во опозиција имаат спротивни мислења, а тоа е, дали да се воведат или да не се воведат верско образование во основните училишта. Воведувањето на верско образование во основните училишта е во согласност со идеологијата на десно ориентираните партии на кои им припаѓа актуелната - владејачката ВМРО-ДПМНЕ. Одвојувањето на религијата од образованието е во согласност со идеологијата на лево ориентираните партии на кои припаѓа актуелно опозициската СДСМ. Едниот принцип „воведување на религијата во училиштата” е спротивставен со другиот принцип „одвојување на религијата од образованието”. Во конкретната морална дилема, главниот актер се парламентарците од позициската партија. Приложените тврдења треба да послужат како аргументи за одлуката на парламентарците дали да гласаат „за” измените на „Законот за основно образование” или да гласаат „против”. Дилемата на парламентарците се состои во изборот на морален принцип кој ќе има хиерархиски примат над другиот. Во оваа морална дилема присутен е конфликт помеѓу следниве два морални принципа: 1. *застапување на ставовите кон партијата, односно лојалноста кон партијата; и 2. доследноста кон соопштествените ставови и личните убедувања.* Можно е да настапи поклопување на ставот на партијата и мислењето на учесникот, но важно е врз што се става тежиштето при донесувањето на одлука: дали врз мерките и наградите за партиска послушност или врз аргументирање на личната одлука.

Согласно со Колберговото оценување на одговорите на испитаниците, единица на анализа на моралното расудување е пресек на следниве елементи: *дилема x решение x норма x елементи (елементите се делат на модални и вредносни).* При оценувањето на одговорите, Колберг користел единица на анализа, која мора да биде доволно мала за да обезбеди, со својата хомогеност, релијабилност во оценувањето, и доволно јасна за да обезбеди содржинска валидност. Единицата на анализа е операционално дефинирана како пресек на *дилема x решение x норма x елементи.*

4 <http://www.nvoinfocentar.org.mk/reports.asp?site=mm&menu=1.3&lang=mak&year=2008>,
Континуиран мониторинг на медиумите во Република Македонија реализиран во периодот од 2005-2007

Нормите се однесуваат на моралните вредности кои личноста ги смета за важни. Нормите се користат за оправдување на моралните одлуки и ги вклучува следните категории: „живот”, „сопственост”, „вистина”, „афилијација”, „еротска љубов”, „авторитет”, „закон”, „договор”, „цивилни права”, „религија”, „свесност” и „казна”. Елементи за Колберг претставуваат причини кои на нормите им даваат значење и ги поврзуваат со акциите.

Модални елементи се: „послушност”, „обвинување”, „ослободување од обвинување”, „имање право” и „имање должност”.

Вредносните елементи се однесуваат на крајното објаснување. Тие се над нормите и модалните елементи. Тие ја сочинуваат моралната филозофија на личноста и вклучуваат разум, емоции, мотиви и ставови врз основа на кои се базира моралната одлука. Следи приказ на структурата на трите морални дилеми, вклучени во истражувањето, согласно со Колберговото определување на единицата на анализа на моралното расудување.

Табела 1. Приказ на структурата на трите морални дилеми согласно со Колберговото определување на единицата на анализа на моралното расудување

Морални дилеми	Норма	Елементи	
		Модални елементи	Вредносни елементи
Дилемата на Маја	Живот, здравје, добросостојба на блиските	Имање должност	Љубов и почитување на семејството
Дилемата на Марко	Лојалност, унапредување	Ослободување од обвинување, имање право	Утилитаристички ставови, егоизам, идеали
Воведување на верско образование во училиштата	Лојалност кон партија, доследност кон сопствените ставови	Послушност, имање право, имање должност	Идеали, егоистични или утилитаристички, доследност кон сопствени убедувања

Во табелата е прикажано дефинирањето на секоја од употребените морални дилеми согласно со Колберговото определување на единицата на анализа на морално расудување. Во „Дилемата на Маја” доминира универзалниот принцип (норма) *грижа за доброшо на блиските*, кој е преточен во нормите *живош, здравје, семејство*. Во ова дилема доминира модалниот елемент *имање должност кон блиските*, а е во функција на заштита на здравјето и добросостојбата на блиските. Вредносните елементи го сочинуваат крајното објаснување на донесениот морален суд, а содржат емоции, мотиви и ставови. Во овој случај доминира љубовта кон сестрата и родителите. Во „Дилемата на Марко”, како норма се појавуваат *лојалноста кон групата на која се припа-*

за, но и тенденцијата за соодветно професионално унапредување. Модални елементи кои можат да се појават се: *послушност, имање право, имање должност*. Кај „Дилемата на Марко”, како вредносни елементи доминираат *утилитаризмот, прагматизмот* како резултат на општествените услови на живеење, искуството за функционирањето на политичките партии како и економската состојба, но присутни се и *идеалиите и лојалноста кон групата на која се припаѓа*.

Во третата дилема „Воведување на верско образование во училиштата” доминираат следниве норми: *припадност кон групата, доследност на соодветниот систем на вредности*. Како модални елементи се јавуваат *послушност, имање право, имање должност*. Односно, актерите имаат право да останат доследни на сопствениот став, но воедно имаат и должност да ги застапуваат интересите на партијата која ја застапуваат. Како и кај претходната дилема, и кај ова, како вредносни елементи се јавуваат *утилитаризам, егзистенцијалност, но и идеали и доследност кон соодветниот убедувања*. Колберг истакнува (според Kuhmerker, 1991) дека вредносните елементи се условени од актуелните општествено економски и социјални услови.

ИСТРАЖУВАЧКИ ДЕЛ

Во истражувањето беа вклучени студенти од шест факултети. Четири од нив се составен дел на државниот универзитет „Св. Кирил и Методиј”, Скопје. Универзитетот на Југоисточна Европа од Тетово и Универзитетот Американски колеџ-Скопје се приватни универзитети. Во примерокот доминираат студентите од хуманитарните области, како што се психологија (56) и социјална работа (49). Согласно со половата структура, може да се констатира дека во општествените науки доминира женскиот пол, што се одрази и врз структурата на примерокот-од вкупно 210 испитаници, 144 беа жени, а 66 мажи.

Една од постапките за утврдување на хипотетската валидност на психолошките инструменти е *анализа на факториите* (Bukvic, 1981 стр. 263). Податоците од спроведената анализа на факторите покажаа дека моралната дилема - „Дилемата на Маја”, според својата содржина е различна од другите две дилеми. Другите две дилеми - “Дилемата на Марко” и дилемата „Воведување на верско образование во училиштата”, се слични бидејќи се однесуваат на политичките партии во Република Македонија, но се различни според секторот на влијание. Анализата на фактори издвои 3 фактори. Првиот фактор соодветствува на дилемата „Воведување на верско образование”, Вториот фактор соодветствува на „Дилемата на Марко”, а третиот на „Дилемата на Маја”. Како што може да се забележи од приложената табела, алтернативите кои служат за аргументирање на моралниот суд во дилемата „Воведување на верска настава” го заситуваат првиот фактор. Тврдењата кои служат за аргументира-

Табела 2. Приказ на добиените податоци од анализата на факторите на инструментот кој содржи морални дилеми

Стадиуми на морален развој согласно со моралните дилеми	фактори		
	I Воведување на верско образование	II Дилемата на Марко	III Дилемата на Маја
„Маја ги дава парите”			
Стадиум 1			,981
Стадиум 2			,966
Стадиум 3			,924
Стадиум 4			,901
Стадиум 5			,821
Стадиум 6			,924
„Да се воведат верска настава”			
Стадиум 1	-,884		
Стадиум 2	-,878		
Стадиум 3	-,840		
Стадиум 4	-,824		
Стадиум 5	-,726		
Стадиум 6	-,750		
„Да не се воведат верска настава”			
Стадиум 1	,894		
Стадиум 2	,889		
Стадиум 3	,823		
Стадиум 4	,738		
Стадиум 5	,833		
Стадиум 6	,706		
„Марко ја прифаќа понудата”			
Стадиум 1		,806	
Стадиум 2		,784	
Стадиум 3		,756	
Стадиум 4		,729	
Стадиум 5		,659	
Стадиум 6		,657	
„Марко не ја прифаќа понудата”			
Стадиум 1		-,855	
Стадиум 2		-,840	
Стадиум 3		-,847	
Стадиум 4		-,807	
Стадиум 5		-,720	
Стадиум 6		-,700	

ње на моралниот суд во „Дилемата на Марко” го заситуваат вториот фактор и тврдењата во „Дилемата на Маја” го заситуваат третиот фактор. Од приложената табела се забележува дека нема вредности кои се однесуваат на тврдењата кои го аргументираат моралниот суд „Не, Маја не ги дава парите”. Ваквата состојба произлегува од фактот што многу мал процент (3, 3%) на прашањето „Дали Маја ги дава парите?”, одговориле негативно. Од приложената табела може да се забележи дека тврдењата со кои се аргументира едниот морален суд (на пример *да се воведат верска настава*) претставуваат контра-аргументи за другиот морален суд (на пример *да не се воведат верска настава*) во рамките на една морална дилема (*Воведување на верска настава*).

Согласно со спроведената постапка за конструирање на трите морални дилеми и добиените податоци од применетата статистичка постапка за утврдување на хипотетската валидност, може да се каже дека примената на овој инструмент во ова истражување е оправдана.

Најголем процент од испитаниците (96, 7%) се изјаснале дека Маја треба да ги даде парите за операција на нејзината сестра. Речиси поделено е мислењето дали Марко треба да ја замени партиската книшка или не, како и мислењето дали треба да се воведат верско образование во училиштата или не треба.

Табела 3. Процентуална дистрибуција на одговорите на испитаниците дали се за или *против* одлуката на актерот, согласно со трите дилеми

Морални дилеми	“За” %	“Против” %	Вкупно
Дилемата на Маја	96, 7	3, 3	210
Дилемата на Марко	59, 5	40, 5	210
Воведување на верско образование	58, 1	41, 5	210

Како што може да се забележи од приложената табела, испитаниците немаат дилема во случај кога треба да го применат универзалното морално правило, да му се помогне на блискиот кога е во неволја, кое е содржано во *Дилемата на Маја*. Поделеност на мислењето се јави во двете дилеми кои произлегуваат од социјалните конвенции и актуелните политички услови.

Оние кои одговориле дека Маја треба да ги даде парите, својот суд го образложиле употребувајќи аргументи кои соодветствуваат на постконвенционалното ниво на морален развој, односно на стадиумите пет (*ориентација кон општествен договор*) и шест (*почитување на универзалните морални правила*) според Колберговата теорија на морален развој. За аргументот кој соодветствува на стадиумот пет се определиле 30, 0%, а за аргументот кој соодветствува на стадиумот шест се определиле 44, 8% од испитаниците (види табела 4).

Табела 4. Процентуална дистрибуција на одговорите кои соодветствуваат на Колберговите стадиуми на морално судење согласно со донесениот морален суд: „Да, Маја треба да ги даде парите”

Стадиуми на морално судење	Процент
Маја не ги дава парите	3, 3
2 (Кога сестра ѝ ќе оздрави...)	4, 3
3 (Доколку не ги даде парите...)	0, 5
4 (Како сестра, Маја...)	17, 1
5 (Можноста да се помогне...)	30, 0
6 (Здравјето на најблиските...)	44, 8
Вкупно	100, 0

Презентираните податоци покажуваат дека грижата за здравјето и добросостојбата на блиските е генерален морален принцип чие почитување не се доведува во прашање. Имено, во најголем број, испитаниците немаа дилема дека Маја треба да ги даде заработените пари за да се излекува нејзината сестра. Својот морален суд го аргументираа согласно со нависокото (постконвенционално) ниво на морално расудување според Колберговата теорија.

За разлика од одговорите на „Дилемата на Маја”, каде испитаниците многу лесно донесле суд, кај „Дилемата на Марко” испитаниците потешко го донесле моралниот суд, односно 53, 8% од испитаниците генерално имале потешкотии при донесување на моралниот суд. Ставени пред дилемма: дали да се промени партиската книшка и да се остане на раководното место или да се остане доследен на партијата, а притоа да се изгуби раководното место, поголем дел од испитаниците донеле прагматичен морален суд, односно морален суд кој кореспондира со општествената реалност. Повеќе од половина од испитаниците одлучиле дека Марко треба да ја промени партиската книшка и да ја задржи раководната позиција. Предложените аргумент, испитаниците ги избираа согласно со донесениот морален суд. Па така, согласно со одговорот „Марко ја прифатил понудата” испитаниците одговараа на серијата понудени аргументи кои одат во прилог на донесениот суд, а соодветствуваат на по еден стадиум од моралниот развој, согласно со Колберговата теорија.

Во најголем процент застапени се одговорите кои упатуваат на стадиумите шест (31, 2%), кој соодветствува на постконвенционалното ниво на морално расудување (стадиум на ориентација кон универзалните етички принципи) и стадиумот четири (32, 8%) кој соодветствува на конвенционалното ниво (стадиум на социјални системи) на морално расудување (види табела 5).

Оние испитаници кои се изјаснале дека „Марко не ја прифатил понудата” аргументите ги бирале од серијата на тврдења која соодветствува на изнесениот морален суд.

Табела 5. Процентуална дистрибуција на одговорите кои соодветствуваат на Колберговите стадиуми на морално судење согласно со донесениот морален суд: „Марко ја прифатил понудата”

Стадиуми на морално судење	Процент
1 (Неговата жена...)	2, 4
2 (Ќе има повисока плата...)	7, 2
3 (Тој е солиден работник...)	7, 2
4 (Негова одговорност...)	32, 8
5 (Политичката припадност...)	19, 2
6 (Одлуката на Марко...)	31, 2
Вкупно	100, 0

Табела 6. Процентуална дистрибуција на одговорите кои соодветствуваат на Колберговите стадиуми на морално судење согласно со донесениот морален суд: „Марко не ја прифатил понудата”

Стадиуми на морално судење	Процент
1 (Членовите на партијата...)	1, 1
2 (Кога неговата партија...)	3, 5
3 (Партијата на која припаѓа...)	1, 1
4 (Партиската припадност...)	8, 3
5 (Тој ќе ја тужи фермата...)	9, 5
6 (Личното почитување...)	76, 5
Вкупно	100, 0

Оние испитаници кои донесле суд дека Марко треба да одбие да ја промени партиската книшка, во најголем процент (76, 5%) донеле одлука согласно со највисокиот (шестиот) стадиум (стадиум на ориентација кон универзалните етички принципи) на морален развој (види табела 6).

„Дали парламентарците треба да гласаат за воведување на верска настава во училиштата” е моралната дилема за која испитаниците треба да донесат морален суд, а претходно треба да ја оценат тежината на својата одлука. Најголемо е учеството на одговорите (31, 4%) за модалитетот “Ни лесно ни тешко”, а „Многу лесно” одговориле 27, 6% од испитаниците. Овие податоци упатуваат на заклучокот дека испитаниците немале потешкотии при процесот на донесување на моралниот суд. Во најголем процент (58, 1%) испитаниците

тврдат дека пратениците треба да го усвојат законот за верско образование (види табела 7).

Согласно со донесениот морален суд, испитаниците одговараат на една од двете серии на аргументи. На едната серија одговараат испитаниците кои одлучиле дека верската настава треба да биде составен дел од образованието во основните училишта, а на другата оние кои одговориле дека верската настава не треба да биде составен дел од образовниот процес во основните училишта.

Табела 7. Процентуална дистрибуција на одговорите кои соодветствуваат на Колберговите стадиуми на морално судење согласно со донесениот морален суд „Да, парламентарците треба да го усвојат законот“

Стадиуми на морално судење	Процент
1 (Ако не се изгласа законот...)	0, 9
3 (Ако некои пратеници ...)	2, 4
4 (Пратениците од ...)	2, 5
5 (На тој начин...)	54, 1
6 (Пратениците го гласаат...)	40, 1
Вкупно	100, 0

При аргументирањето на моралниот суд „Да, парламентарците треба да го усвојат законот“, најзастапен е аргументот кој соодветствува на петтиот стадиум (ориентација кон општествен договор) на морален развој (54, 1%) па потоа аргументот кој соодветствува на шестиот стадиум на морален развој (40, 1%) (види табела 7).

Табела 8. Процентуална дистрибуција на одговорите кои соодветствуваат на Колберговите стадиуми на морално судење согласно со донесениот морален суд: „Не, парламентарците не треба да го усвојат законот“

Стадиуми на морално судење	Број	Процент
2 (Кога тие ќе бидат во...)	1	1, 1
3 (Анкетите покажаа...)	9	10, 2
4 (Воведувањето на верска ...)	14	16
5 (Уставниот суд...)	4	4, 5
6 (Религиозноста...)	60	68, 2
Вкупно	88	100, 0

При аргументирањето на моралниот суд „Не, парламентарците не треба да го усвојат законот“, во најголем процент (68, 2%) испитаниците го избираат аргументот кој соодветствува на шестиот стадиум (види табела 8).

Во истражувањето беа зададени три различни морални дилеми, главно од две причини. Првата причина произлегува од фактот дека содржината на моралната дилема има влијание врз нивото на морално расудување. Втората причина е поврзана со дистинкцијата помеѓу универзалниот и релативниот морал. Универзалниот морал е општочовечки и независен од средината, а постои независно од социјалните конвенции и општественото уредување. Моралниот релативизам не ги одразува универзалните морални принципи, туку зависи од социјалните, културните или историските влијанија. Но, иако, Колберг настојувал да креира морални дилеми чија содржина соодветствува на универзалниот морал, сепак неговите дилеми го носат печатот на општествено-економските услови кои се актуелни за определено време и за определен простор. Истражувањето покажа дека во секоја од трите ситуации е содржана морална дилема, со што се докажува дека поединецот го засновува своето конкретно мислење и поведение врз интернализација на моралните принципи, а самите морални принципи се универзални.

Токму поради овие причини, во истражувањето беа вклучени три морални дилеми кои имаат иста структура, но различна содржина. Едната морална дилема („Дилемата на Маја“) е ослободена од социјалните конвенции и општествениот контекст, но не во целост (во дилемата се споменува дека родителите се стечајни работници), втората дилема го „провоцира“ односот кон социјалните конвенции („Дилемата на Марко“), а третата (Воведување на верска настава во училиштата) го „провоцира“ односот кон аспектите на општественото уредување. Анализата на добиените податоци упатува на заклучокот дека моралното расудување, кое е резултат на проценувањето на постапките и нивно класифицирање како „добри“ или како „лоши“ е присутно, како во релативно универзалните ситуации, така и во ситуации кои се оптоварени од општествениот контекст и социјалните конвенции.

Највисокото ниво на морален развој според Колберг е постконвенционалното ниво. Колберг истакнува дека секој човек не може да го достигне ова ниво на морален развој. Како што посочува Линд (1999), моралниот развој зависи од когнитивните способности, емоционалната зрелост, но и од нивото на образование. Според посочените теориски сознанија, постконвенционалното ниво се појавува во периодот на премин од адолесценција во рана зрела возраст. Преминот во постконвенционално ниво особено е поврзан со процесот на осамостојување, кога индивидуата сама донесува одлуки за сопствените животни цели и задачи.

Развојот на моралното расудување, односно преминот од едно во друго ниво на морален развој се поврзани со стадиумите на развој на когнитивните способности. Според Колберг, когницијата има две мошне важни импликации: во развојниот процес развојот на моралните стадиуми се одвива следс-

твено, односно постконвенционалното ниво следи по конвенционалното ниво и, бидејќи когнитивните промени се можни само во една насока, тогаш, кога персоналниот морален развој ќе еволуира кон постконвенционален, тогаш персоналните политички аспекти се придвижуваат кон лево.

Согласно со добиените податоци, кои процентуално се презентирани во табелите, може да се изведе еден генерален заклучок:

Независно од содржината на моралната дилемма, испитаниците донесуваат морален суд согласно со постконвенционалното ниво на морално расудување според Когнитивно-структуралната теорија на Колберг. Добиените податоци соодветствуваат со теориско-емпирискиот сознанија за процесот на морално расудување во периодот на рана зрела возраст (од 18 до 40 години), а тоа е возраст на која првпат испитаниците. На ова возраст, оние кои го продолжиле образовниот процес расудуваат од постконвенционално ниво на морално расудување.

Литература:

- Evans, E. D. & Boyd, R. & Mc Candless, H. (1978). *Children and youth psychosocial development (second edition)*. Washington: University of Washington
- Kuhmerker, L. (1991). *The Kohlberg legacy for the helping professions*. Birmingham: R. E. P. Books
- Kuhmerker, L. & Cochrane, D. (1985). *Moral education forum*. New York: Hunter
- Мирич, Ј. (2001). *Развој морално мислење*. Београд: НИГП Калеком
- Lind, G. (1999) *Psychology of morality and democracy and educational applications*. <http://www.uni-konstanz.de/ag-moral>
- Попових, Б. (1977). *Увод у психологију морала*. Београд: Научна књига
- Walker, L. & de Vries, B. & Tevethan, S. *Moral Stages and Moral Orientation in Real-Life and Hypothetical Dilemmas*. Child Development, 1987, 58, 842-858